

Večerka, Radoslav

Substantivizovaná participia

In: Večerka, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Vyd. 1.
Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961, pp. 12-31

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119218>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZPŮSOB UŽITÍ, VÝZNAM A FUNKCE

6 **S** původní adjektivní povahou participií souvisí možnost jejich substantivizace, tj. jejich užití nikoli jako přívlastku shodného s řídícím substantivem, nýbrž bez jakéhokoli řídícího jména. V takových obrazech nevyjadřuje participium děj nebo stav přívlastkově, jako vlastnost nějakého substantiva, nýbrž označuje samého nositele vlastnosti. Vystupuje tu tedy jako substantivum.

Substantivizované participium ovšem významově i funkčně těsně souvisí s participiem přívlastkovým a hranice mezi oběma těmito typy není nikterak ostrá. Přejídným článkem mezi nimi je např. spojení participií (v složené formě) se zájmeny *всѣ, многъ* apod. (*vsi přichodeštei*), která mohou mít jak funkci adjektivní, tak i funkci substantivní. Zařazují doklady participií ve spojení s těmito zájmeny mezi participia substantivizovaná. Pro toto pojetí mluví jednak důvody významové (uvedená zájmena vyjadřují v těchto obrazech příznak, bližší určení pojmu vyjádřeného složeným tvarem participia), jednak i formální (participia tu bývají zpravidla ve formě složené a už to ukazuje na jejich substantivní významový odstín — viz níže §§ 18—24).

Substantivizovaná participia se v staroslověnštině mohou objevovat v různých syntaktických funkcích stejně jako pravá substantiva:

Jsou hojně dosvědčena (1) ve funkci podmětu, např. *priemlęi proroka. vь ime prorocę. mъzdo prorocę primetъ. i priemlęi pravedъnika. vь ime pravedъničę. mъzdo pravedъničę primetъ* Mt 10.41 Z, M, A, S *ὁ δεχόμενος . . . , καὶ ὁ δεχόμενος; molęše i bęstъnovanу sę* Mc 5.18 Z, M *ὁ δαιμονισθεὶς; prizrę na vsę živęštјęje na zemlę. sozъdany edinъ sca ichъ. razumęvajęi vsę dęla ichъ* PsSin 32.14—15 *ὁ πλάσας κατὰ μόνας τὰς καρδίας αὐτῶν, ὁ συνιεὶς εἰς πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν; będetъ sъgnilo vъzpadъšęe* Euch 20a25—20b1 *τὸ ἐμπεισὸν ἀκάθαρτον; tu bo sętъ vъprosišę nastъ. plęnъšęi ny* Cloz 7a 38—39 *οἱ αἰχμαλωτεύσαντες; bijęšti že bez' milosti bijachę* Supr 47.8—9 *οἱ δὲ τύπτοντες ἀνευδότης ἔτυπτον.*

Vystupují ve funkci (2) neshodného přívlastku, např. *vy že uslyšite pritręčę sęvъšęago* Mt 13.18 Z, M *. ἀκούσατε τήν παραβολήν τοῦ σπε'ραντος; .se dęlo oblygajęštiichъ mę kъ gъu. i glјręštiichъ zъlo na dęr' moję* PsSin 108.20 *τὸ ἔργον τῶν ἐνδιβαλλόντων με παρὰ κυρίου καὶ τῶν λαλούντων πονηρά; utvъždenije. będęštiichъ po tomъ chotę pritrvoriti* Supr 525.10—12; *mol' na ochodešteje na pętъ* Euch 18a 10

εὐχὴ ἐπὶ ἀποδημούντων; *mol nad ědšimě skvr̃nena mesa* Euch 22a 1—2 εὐχὴ ἐπὶ τῶν μιαροφαγησάντων.

Mohou mít funkci (3) předmětu, např. *otṽṽet̃ dat̃ṽ pos̃tlañṽšeĩm̃ṽ ny* J 1.22 Z, A *τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς; ne posrami gi up̃ṽṽaj̃oštaago na te* Euch 32a 12—13; *podati ozniku. i dolē lež̃ešt̃ṽṽṽmu r̃ořk* Supr 522.14—15 ὄρεξε τῷ πεσόντι καὶ χαμαὶ κειμένῳ χεῖρα; *načese prinositi. na odr̃eč̃ṽ bolež̃ešt̃eje* Mc 6.55 Z, M *τοὺς κακῶς ἔχοντας; vs̃e li pr̃e-prost̃ṽ špsaet̃ṽ. ěṽb̃ṽ se ṽb̃ ad̃ē b̃ṽ. ni. ñṽ i tu ṽṽruj̃ošt̃eje* Cloz 13a 18—19 οὐ, ἀλλὰ κάκει τοὺς πιστεύσαντας (var. πιστεύοντας).

Objevují se (nejčastěji v předložkovém pádě) ve funkci (4) příslovečného určení různého významu, např. *otṽ ṽstaj̃ošt̃ṽič̃ṽ na mje ṽzneseši mje* PsSin 17.49 ἀπὸ τῶν ἀπανιστανομένων; *rače pros̃b̃zi se. i ṽzdz̃ṽchni. ne pr̃edanaego radi. ñṽ pr̃ed̃añṽšago radi* Cloz 3a 37—3b 2 *διὰ τὸν παραδόντα; chošt̃et̃ṽ da se roz̃naj̃et̃ṽ ot̃ṽ pr̃ichodešt̃ṽič̃ṽ k̃ṽ ěp̃ṽṽu* Supr 28.15—16 θέλει γνωρίζασθαι παρὰ τῶν προσερχομένων αὐτῷ; *ty ṽlko rači ñyñē pr̃iz̃ṽr̃ēti s̃ṽ ñb̃se na raba tvoego sego pr̃išeđ̃ṽšago k̃ṽ ṽṽruj̃ošt̃j̃ṽmu ṽb̃ te* Euch 34b 8—14; *utṽr̃d̃il̃ṽ est̃ṽ g̃ṽ milost̃ṽ svoj̃o na boješt̃ṽič̃ṽ s̃je ego* PsSin 102.11 ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν; *ob̃ety moje ṽzdam̃ṽ pr̃ēđ̃ṽ boješt̃ṽimi s̃je ego* PsSin 21.26 ἐνώπιον τῶν φοβουμένων αὐτόν.

Mívají někdy funkci (5) (substantivně) jmenného přísudku, a to jednak samostatně, např. *ěko t-y-str̃ṽgoi m̃je išt̃r̃ēva* PsSin 21.10 *ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐξπάσας με ἐκ γαστρος*, jednak ve spojení se sponovým slovesem *byti*; substantivizované participium je při tom buď v nom., např. *si s̃q̃t̃ṽ skvr̃ñešt̃aa ěka* Mt 15.20 Z, M, A *ταυτά ἐστὶν τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον*; *ty esi ustraž̃eji dostoēñ(e) moe m̃ṽnē* PsSin 15.5 *σὺ εἶ ὁ ἀποκαθιστῶν τὴν κληρονομίαν μου ἐμοί; b̃ođi mi pomost̃ṽnik̃ṽ. i b̃ođi mi pođ̃aṽy s̃il̃o* Euch 72b 5—6; *tvoř̃ešt̃ei bo ṽzlo. ti s̃q̃t̃ṽ str̃až̃d̃ošt̃ei ṽz̃l̃ē* Cloz 3b 10—11 οὗτοι μᾶλλον μακαρισμοῦ ἄξιοι εἰσι; *ty li jesi razor̃iṽyi i s̃ṽkruš̃iṽyi vel̃ik̃o bogỹño ar̃fem̃o* Supr 226. 14—15 *σὺ εἶ ὁ καταλύσας τὴν μεγάλην θεᾶν Ἄρτεμιν*; nebo v nepřímém pádě (velmi řídké), např. *s̃i ěṽi ne s̃q̃t̃ṽ b̃ēsṽṽj̃ošt̃aego se* J 10.21 Z, M, A *ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἐστὶν δαιμονιζόμενον*.

Někdy je substantivizovaných participií užito jako (6) samostatných větných členů, které stojí vyčleně před vlastní větou, k níž patří. Jsou to především samostatné nominativy, kterým ve vlastní větě odpovídá jednak také nom., např. *tvoř̃ešt̃ei bo ṽzlo. ti s̃q̃t̃ṽ str̃až̃d̃ošt̃ei ṽz̃l̃ē* Cloz 3b 10—11 *οἱ γὰρ κακῶς καὶ ἀδίκως πάσχοντες, οὗτοι μᾶλλον μακαρισμοῦ ἄξιοι εἰσι*, jednak nějaký nepřímý pád, např. *i da ṽesi. ěko pr̃ieml̃ošt̃ei st̃yč̃ṽ t̃aiñṽ. nedostoino. ṽb̃ ty ñais̃kor̃ēe ṽchod̃it̃ṽ đ̃ēṽoľṽ* Cloz 8a 35—37 *τοῖς ἀναξίως μετέχουσι τῶν θείων μυστηρίων, τούτοις μάλιστα ἐπιπηδᾷ καὶ ἐπιβαίνει συνεχῶς ὁ διάβολος*. Jsou to dále samostatné nepřímé pády, např. *ot̃ṽ ne im̃ošt̃aago. i eže im̃at̃ṽ ot̃ym̃oř̃ṽ ot̃ṽ ěego* L 19.26 Z, M, A *ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται; oklet̃aṽaj̃ošt̃ago (sic) tai is̃kr̃ṽñēgo svoego. sego ṽygr̃ṽñach̃ṽ* PsSin 100.5 *τὸν καταλαλοῦντα λάθρα τοῦ πλησίον αὐτοῦ, τοῦτον ἐξεδιώκον*.

Signálem samostatnosti antepovonaných samostatných větných členů jsou slova (ukazovací zájmena nebo příslovce) odkazující na ně ve vlastní větě. V stsl. památkách evangelních je na

několika místech různověstí s takovými ukazovacími zájmeny a bez nich; substantivizované participium má pak v dokladech tohoto druhu v jedné památkách funkci větného členu samostatného, v druhých památkách funkci větného členu normálního, např. *πρέτριπέvy že do konca स्पेन् βόδετς* Mt 10.22 Z, A × *сп спрѣ βόδετς* M *ὁ δὲ ὑπομεινας εἰς τέλος οὕτως σωθήσεται* (a podobně ještě Mt 24.13 Z_b, S × M, A; Mc 13.13 Z × M). Tato různověstí vznikla pravděpodobně dodáním ukazovacího zájmena při dodatečné revizi evangelního textu podle řeckých předloh (které tu všude mají ukazovací zájmeno).

Substantivizovaná participia stávají někdy mimo větnou souvislost i jako (7) (samostatné) vokativy, např. *πρίδετε κτ̄ μνὲ vsi truždajōštei se* Mt 11.28 Z, M, A; S *πάντες οἱ κοπιῶντες; vřznesi sje sōdžeḡ zemli* PsSin 93.2 *ὁ κρῖνων τὴν γῆν; vřstani svpeḡ. i vřskrēsni otr mrvōvyichъ* Supr 468.18—19 *ἐγειρε, ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν.*

Substantivizovaná participia jsou konečně doložena ve funkci (8) jednočlenných nominálních vět. Bývá to v nadpisech typu¹ *o vřprošbšimъ bogatē* Z (Jagičovo vyd. str. 80a); *o imōštīimъ bēsъ nēmъ* Z (79b); *o vřzrpīnъšti glasomъ otr naroda* Z (79b).

- 7 Uvedený typ participiálních konstrukcí je jazykový prostředek pro staroslověňštinu velmi charakteristický a značně v ní rozšířený. Dokladů s těmito obraty jsou v stl. památkách stovky. Tak např. v Z je jich na 400, v PsSin na 320 a stejně hojná a běžná jsou substantivizovaná participia i v ostatních kanonických památkách.

Dobře dosvědčena jsou v této funkci obě participia, PPs i PPt, ale participia minulá jsou méně častá. Ze všech dokladů ze Z je jich s PPt asi $\frac{1}{4}$ (a 10 jako *živyi* nebo *gredy* je homoforních pro složená participia přítomná i minulá),² z PsSin dokonce jen asi $\frac{1}{23}$ (a 4 homoforní), z Cloz $\frac{1}{5}$ (a 2 homoforní).

Přítomná participia označují nositele děje nebo stavu současného s okamžikem mluvení, minulá předčasného.

- 8 Vysoká frekvence substantivizovaných participií v staroslověňštině vynikne zvláště názorně při srovnání s jinými slovanskými jazyky.

Tak např. v Ruské Pravdě nebo v Slově o pluku Igorově nejsou tato participia vůbec dosvědčena. Nebo při konfrontaci všech míst se substantivizovanými participií

¹ Tyto předložkové pády ve funkci jmenovacích vět jsou blízké stejným pádům stojícím po slovesích declarandi nebo po jménech od nich tvořených — viz J. Bauer, *Syntax-lokálu ve stl. evangeliích*, rkp. disertace, Brno 1948, 24—25; soupis dokladů na str. 41—47.

² Stav v Z dobře reprezentuje stav stl. evangelií vůbec. V užívání substantivizovaných PPs a PPt není totiž mezi nimi rozdíl až na několik ojedinelých dokladů; např. ve dvou dokladech (L 1.66 a L 8.14) má A *slyšēštei* proti *slyšavъšeḡ* v ostatních evangelních památkách; nebo Mt 18.31 zní v S *byvōjōštalē* proti *byvъša* ostatních evangelních památek. Tato různověstí jsou patrně vyvolána příklonem k různě řecké předloze (Soden tu příslušné varianty řecké uvádí).

v Z s příslušnými místy v Kral jsem zjistil, že v českém textu je tu v 40 dokladech substantivum nebo substantivizované adjektivum, jako *pastýř, rozsevač, strážný, prodavač, náměsíčník, nepřítel, protivník, dělník, činitel, zrádce, spoluhodovník, soused, pokojný, nemocný, ďábelstvím posedlý, neduživý, lačný, bohatý, uzdravený, mrtvý* a v 280 případech různé opisy vztažnými větami nebo prostředky jinými, např. (*ten*), *jenž*; (*všichni*), *kteří(ž)*; (*to*) (*všechno*), *co*; (*ten*) (*každý*), *kdož*; apod. Je tedy substantivizovaných participií v Z pětinasobné množství ve srovnání s Kral.

Tento číselný poměr se nezmění ani při opačné konfrontaci, totiž při zjišťování toho, co zpřídavnělému přechodníku se substantivní platností v Kral odpovídá v Z. Situaci ilustrují dostatečně poměry v evangeliu Matoušově, v němž se substantivizovaným participiem v Z (bez Z₆) koresponduje v Kral na 7 místech zpřídavnělý přechodník substantivní platnosti a na 77 místech prostředek jiný, kdežto při opačném pohledu odpovídá substantivizovanému zpřídavnělému přechodníku v Kral jiná konstrukce v Z pouze na jednom místě (Mt 7.14).

Nápadně časté užití substantivizovaných participií v stsl. památkách nelze ovšem posuzovat odděleně od řeckých předloh, v nichž jsou tato participia doložena velmi hojně. Vliv řečtiny na staroslověnštinu je tu nepochybný. Nejde však při něm o mechanické kalkování, o doslovné, otrocké přejímání prostředku, který by vůbec neměl oporu v jazykovém úzu slovanském. Stsl. substantivizovaná participia je možno charakterizovat jako prostředek, který byl zpravidla překladovým ekvivalentem hojných substantivizovaných participií řeckých, který však byl zároveň v živém jazykovém základě knižní staroslověnštiny ne-li běžný, tedy aspoň v zásadě možný.

Tento názor se potvrzuje ve srovnávacím aspektu existencí substantivizovaných participií i v ostatních (starších) slovanských jazycích — i když v rozsahu daleko omezenějším než v staroslověnštině. Srov. např. v staré češtině *Hlas volajícího na púšči* Mt 3.3 Čtenie; *netoliko mně, ale všem milujícím příštíe božie* OtcB 44a; *a nad kajícími jeho se slituje* OtcB 88b; v staré polštině *Odpusci vbogemu y neymarocnemu* PFL 71.13 (*Taszycki, Imieslowy* 32); *Bo mo(wil) to slou(o Bog) albo sedocim, spocim, albo lezocim* KŠw. b 1 (tamt. 33); v staré ruštině *choteše³ sesti s rodomъ svoimъ i ne daša jemu tu blizъ živuščii* Lavr. (Obnorskij, *Chrest.* 99); *da ne posmějut se prichodešči k vam. i domu vašemu* Pouč. Vlad. Mon. (Obnorskij, *Chrest.* 125); v starých památkách srbocharvátských *Štatuti, kih na večni mir bivših i budućih pisali smo* Seň 85 (*Zima, Sint. razl.* 313); *Sva su laka verujucim* Kavaň 336 (tamt. 314).

Stsl. substantivizovaná participia by tedy bylo možno hodnotit jako prostředek od původu domácí; řecká předloha by měla vliv pouze na jejich značné a pro staroslověnštinu velmi charakteristické rozšíření v projevech.

³ Staroruské: „jusy“ transliteruji jako *ε* a *ο* bez ohledu na jejich výslovnost.

STSL. PROSTŘEDKY SYNONYMNÍ PŘEKLADEM ŘECKÝCH SUBSTANTIVIZOVANÝCH PARTICIPIÍ

- 9 Na domácí, slovanský ráz substantivizovaných participií ukazuje nejen srovnání s jinými slovanskými jazyky, nýbrž i poměry v staroslovenštině samé: vztah substantivizovaných participií a obrátů s nimi synonymních mezi sebou navzájem a k řeckým předlohám.

Stsl. substantivizovaná participia jsou většinou překladem participií řeckých, ale o jejich poměrně svobodném užívání svědčí jednak to, že se objevují i tam, kde má řecká předloha něco jiného, jednak to, že se v stsl. překladech užívá jiných prostředků za řecká participia.

- 10 Synonymní jsou v stsl. památkách se substantivizovanými participii zejména (1) vztažné věty [iže + verbum fin. (dále V)], které bývají zvláště často překladem řeckých substantivizovaných participií.⁴ Jde o doklady tohoto druhu: *i blažena eže věro jěť* L 1.45 Z, M, A, S *καὶ μακάρια ἡ πιστεύουσα*; *iže mę sřtavori cěla. tě mně reče* J 5.11 Z, M, A *ὁ ποιήσας με υἱοῦ;* *ne bōdi iže živetě* PsSin 68.26 *μη ἔστω ὁ κατοικῶν;* *iže sřtrypitě do konьca. tě sřpasetě se* Supr 71.1—2 *ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος;* *vъzalka iže po pěnamtě vъnъnyimъ chodi* Supr 344.22—23 *ὁ ἐπὶ τῶν κυμάτων τῆς θαλάσσης περιπατήσας;* *iže bi vylězł po vъzmōštenii vody. naslaždaše se icělenija* Supr 496.11—13 *ὁ πρῶτος καταβαίνων.*

Je pozoruhodné, že se při užívání tohoto prostředku synonymního se substantivizovaným participiem projevuje tendence překládat jím řecká substantivizovaná participia v nom. (srov. citované doklady) a nerozvádět vztažnou větou řecká substantivizovaná participia v nepřímých pádech. Jde ovšem jen o tendenci, která je v různých stsl. památkách uplatněna v různé míře. Přece však lze obecně říci, že doklady, jako např. *iže klaněetě se emu. dchomъ i istinojъ. dostoitě klaněti se* J 4.24 Z, M, A *καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν;* *da ašte ne rači prijěti bylija na pomoště. ne vračevo to sřgrěšenije. nъ iže icělěniju ne rači* Supr 414.4—6 *οὐ τοῦ ἱατροῦ τὸ ἔγκλημα, ἀλλὰ τοῦ τὴν θεραπείαν διακροουσαμένου,* jsou ve všech památkách jen řídké.

Důvodem tohoto překladatelského úzu byla patrně snaha vyhnout se vazbám souvztažným, které byly bez přímé předlohy v řečtině. K nim by totiž ve většině těchto případů musili překladatelé sáhnout, aby naznačili (nepřímým pádem ukazo-

⁴ Tento fakt znal již Dobrovský (*Institutiones* 609); v novějších pracích slavistických pak byl sebrán značný dokladový materiál takových případů. Ze stsl. památek vůbec uvádí příklady St. Sioński (*Übertragung* 19—27) a G. Angelowa (*Ptzip.* 5—18), z žaltáře F. Pastrnek (*AslPh* 25, 1903, 382), ze Supr A. Marguliés (*Der altksl. Cod. Supr.* 141), z evangelií uvádí úplný soupis dokladů již Th. Forssmann (na základě materiálu z Ostr — viz *Übertragung* 10), ze všech kanonických stsl. památek evangelních J. Kurz (*ByzSlav* 7, 1937—1938, 310—323), ze Supr a Euch R. Večerka (SPFFRU A9, 1961).

vacího zájmena), který člen věty řídicí vztažná věta zastupuje. Překlad řeckých substantivizovaných participií v nepřímém pádě větou vztažnou bez souvztažného zájmena ve větě řídicí je neobratný, až nesrozumitelný, jak ukazují oba citované doklady, a odporuje duchu slovanské skladby.⁵ Dodání takového zájmena navíc proti znění řeckému mohlo se však zdát překladateli nepřipustnou volností. Je to zřejmě zejména u textů evangelních, které jako „posvátné“ musely být tlumočeny co nejvěrněji; jsou v nich jen 2 doklady s korelativní vazbou: *malo ichъ estъ iže i. obrětajotъ* Mt 7.14 Z, M, A *ὀλίγοι εἰσὶν οἱ ἐυρίσκοντες αὐτήν* (zde však celý obrat *malo ichъ* vystupuje jako nom.); *iže vlasvimisaetъ na dčъ sty. ne otъrustitъ se emu* L 12.10 Z, M, A *τῷ δὲ εἰς τὸ ἄγιον πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται*.

V evangeliích je poměr těchto vět s *iže* ve funkci členu vyjádřeného nominativem ke stejným větám s *iže* ve funkci členu vyjádřeného nepřímým pádem asi 9 : 1; korelativní vazby pak tvoří přibližně 1/20 celého jejich počtu. V Supr je tento poměr přibližně 3,5 : 1; korelativní vazby v něm tvoří přibližně 1/8 celého počtu takových vět s *iže*; příklad: *нъ iže čistomъ umomъ i nezъlobivomъ srъdъcemъ prichodetъ. tēm' se blagočъstia otъkrivaatъ razumъ* Supr 338.4—6 *ἀλλὰ τοῖς ἀπλάστῳ διανοίᾳ καὶ ἀπειροκάκῳ γνώμῃ προσιοῦσιν ἢ τῆς εὐσεβείας ἀποκαλύπτεται γνώσις*. V Cloz konečně je jen jediný doklad na rozvedení řeckého substantivizovaného participia větou s *iže* — a ten je v nepřímém pádě a přeložen vazbou korelativní, srov. *togo li prědaesi iže vsěčъskaa odrъžitъ* Cloz 4b 32—33 *παράδιδωσ, εἰπέ μοι, τὸν πάντα κρατοῦντα*.⁶

Jiným, ale podstatně řídkším prostředkem konkurujícím staroslověnskému substantivizovanému participiu je samo (2) substantivum.⁷ Příklady: *esti že i piti. sъ рьѣnicami* Mt 24.49 Z, M, A, S *ἔσθι δὲ καὶ πίνη μετὰ τῶν μεθύνοντων; vsъprašaachъ že i i voini glъžste* L 3.14 Z, M, A, S *οἱ στρατευόμενοι; ponošaachъ mi vradzi moi* PsSin 41.11 *οἱ θλίβοντες με; něstъ izbavъnika emu* PsSin 70.11 *οὐκ ἔστιν ὁ ἐνόμενος; atp*.

Dalším, také nepříliš rozšířeným prostředkem synonymním se substantivizovaným participiem je (3) (substantivizované) adjektivum (o něm viz autoři uvedení v předchozím paragrafu).

Příklady: *i vsě nedožъnyje icěli* Mt 8.16 Z, M, A *× vsěchъ boleštichъ* S *καὶ πάντα τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν; gore že neprazdъnymъ* Mt 24.19 Z_b, M, A, S

⁵ Jen řecká substantivizovaná participia v akuzativu obsahového předmětu mohla být bez neshnáz přeložena vztažnou větou s funkcí vedlejší věty obsahové, srov. např. *načetъ imъ. glati. eže choľeše byti emu* Mc 10.32 Z, M, A, S *ἦρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν*.

⁶ Viz podrobněji R. Večerka, *Příspěvek k stylistickému hodnocení stsl. překladů z řečtiny* (SPFFBU A9, 1961).

⁷ Že také ono může být někdy překladem řeckého substantivizovaného participia, uvádějí Th. Forssmann, *Übertragung* 12, St. Słoński (Slavia 6, 1927—1928, 250—251), Ö. Grunenthal (AslPh 32, 1910, 11), G. Angelowa, *Ptzip*. 20n., J. Kurz (ByzSlav 7, 1937—1938, 321).

οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστροὶ ἐχούσαις; pokrýti mjě otъ sonъta zъlobivychъ PsSin 63.3 ἀπὸ συστροφῆς πονηρευομένων.

13 Zřídka se dále v stejné funkci jako substantivizovaná participia objevují v staroslovenštině (4) participia, uvedená iže, např. *se iže vъ одеждѣ slavъnѣ i vъ рѣsti mnozѣ sъstѣ. vъ crstviichъ sъtъ* L 7.25 Z, M *οὶ ἐν ἱματισμῶ ἐνδόξω καὶ τροφῇ ὑπάρχοντες* (podrobněji viz níže §§ 124–128).

14 Jen zcela ojedinělé jsou konečně doklady, u nichž už nemůžeme dobře mluvit o vazbách synonymních se substantivizovaným participiem, nýbrž které je třeba hodnotit jen z hlediska překladového jako zvláštní případy volného překladu.

Takové jsou především doklady s řeckým substantivizovaným participiem přeloženým do staroslovenštiny (snad) (5) určitým tvarem slovesným, srov. *кто те удари* L 22.64 Z, M *τίς ἐστὶν ὁ παίσας σε* (Słoński, *Slavia* 6, 1927–1928, 255); *онѣмѣчѣ i ne otvrēsъ ustъ moichъ ѣko ty stvori* PsSin 38.10 *ὅτι σὺ εἶ ὁ ποιήσας με* (Angelowa, *Ptzip.* 7). Oba autoři, kteří tyto doklady uvádějí, pokládají patrně tvary *udari* a *stvori* za 2. nebo 3. os. sg. aoristu. Angelovová dokonce poznamenává, že v citovaném dokladě z žaltáře je rozvedena řecká vazba v stsl. nenapodobitelná („unnachahmar“). Ukázali jsme však výše (§ 5), že substantivizovaná (složená) participia v nom. ve funkci substantivně jmenné části (sponově) jmenného přísudku jsou v stsl. památkách dobře dosvědčena, takže znění řecké předlohy by bylo lze převést do stsl. doslovně. Ostatně nebylo by možno připustit i v uvedených dvou dokladech, že tu nejde o tvary aoristu, nýbrž o nom. sg. m. PPT v stažené podobě?

15 Jiným dokladem, v němž překladatel pojal smysl substantivizovaného participia řecké předlohy poněkud odchýlně, je (6) kauzální obrat *ѣudichomъ se imъze novъ takъ vъlazъ sъtvori* Supr⁴499.23–24 *ἐθανμάσαμεν τὸν τοιαύτην εἴσοδον καινοργήσαντα* (Angelowa, *Ptzip.* 7).

STSL. SUBSTANTIVIZOVANÁ PARTICIPIA PŘEKLADEM JINÉHO PROSTŘEDKU ŘECKÉHO

16 PPs slovesa *byti* bývá někdy překladem řeckých obrátů, v nichž je člen před adverbium nebo před příslovecným obratem předložkovým.⁸ Příklady: *тогда речѣтъ*

⁸ Srov. F. Pastrnek (*AslPh* 25, 1903, 382), G. Angelowa, *Ptzip.* 39–40, A. Marguliés, *Der. altksl. Cod. Supr.* 142, J. Kurz (*ByzSlav* 7, 1937–1938, 331–333), R. Večerka (*SPFFBU* A9, 1961).

εὐτὸς. *sqštiimъ o desnojъ ego* Mt 25.34 Z, M, A, S τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ; *položilъ ny esi. . . poroganъte sqštiimъ okръstъ nasъ* PsSin 43.14 τοῖς κύκλω ἡμῶν; *бъ сна svoego posъla raždaema otъ ženy. sqšteje podъ zakonomъ iskupitъ* Cloz 6b 4—6 ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἔξαγοράσῃ; *έκο ne mrъtviъ vschvaletъ te gi. ni sqštii vtъ adě upъvajotъ na mlъstъ tvojъ* Euch 64b 22—25 οἱ ἐν ἄδου; *sqšteje bo na ny po nasъ sьtvori* Supr 79.8 τοὺς γὰρ καθ' ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐποίησας.

Uvedené řecké konstrukce se v staroslověnštině překládají několikerým způsobem. Kromě složených tvarů participia slovesa *byti* jsou to nejčastěji věty vztažné, a to se sponou nebo bez ní, např. *i oni svъzavъše cha otъsylachъ a iže otъ poganъ inodšъtno ego priimachъ* Cloz 13b 17—19 οἱ δὲ ἐξ ἔθνῶν. V střídání těchto stsl. ekvivalentů uvedených konstrukcí řeckých se projevují jisté stylistické jemnosti, a to v různých stsl. památkách různým způsobem, jak se snažím ukázat jinde.⁹

Ojedinele bývají substantivizovaná participia v staroslověnštině překladem i jiných ještě prostředků řeckých, srov. např. *blaženi svъmirějъqštii* Mt 5.9 Z, A, S μακάριοι οἱ εὐρηνοποιοί; *imqštjumu bo dastъ se* Mt 13.12 Z, M οστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ; *i slyšaše okръstъ živoštei* L 1.58 Z, M, A οἱ περίοικοι; *ižde umirajei ne ostavitъ li vssego* PsSin 48.18 *oti odъ ἐν τῷ ἐποθνήσκει αὐτὸν λήμψεται τὰ πάντα; vъznese desnicъ svъtožajqštičъ emu* PsSin 88.43 τὴν δεξιὰν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ; *čjudesa vidělъ esi tolika. i takovaa i abve li zaby stvorъšago* é Cloz 6b 24—26 οὔτε μνήμην ποιεῖς τοῦ εὐεργέτου; *zagradi usta plěžoštiičъ* Supr 1.7—8 τῶν ἐρπετῶν; *vare dělajqštiimъ* Supr 284.2 *toῖς οἰκοδόμοις; otъ ne sqštaago vtъ sqšteje* Supr 479.28—29 ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι.

17

UŽÍVÁNÍ SLOŽENÝCH A JMENNÝCH TVARŮ

Substantivizovaná participia jsou v staroslověnštině v naprosté většině případů tvarem složená.

18

Substantivizace adjektiv vůbec — a mezi nimi i participií — užitím tvarů složených je jev obecně slovanský, ba i baltický.¹⁰ Složené tvary adjektiv a participií nelze ovšem označit za speciální prostředek substantivizace. Užívá se jich totiž v staroslověnštině (i v jiných slovanských jazycích) nejen v platnosti substantivní, nýbrž i ve funkci shodných přívlasků; není to tedy u participií substantivizace stabilní, lexikální, nýbrž jen okazionální, syntaktická. Kromě toho je substantivizace jakožto změna v podstatě významová (záležející v přenášení významu vlastnosti na nositele té vlast-

⁹ V článku *Příspěvek k stylistickému hodnocení stsl. překladů z řečtiny* (SPFFBU A9, 1961).

¹⁰ Viz J. Kurz ve sborníku *Studie ze slovanské jazykovědy* 213—214; viz též M. J. Nemirovskij, *K voprosu o tak nazyvajemoj substantivacii* (Voprosy slavjanskogo jazykoznanija 3, 1953, 56—70) a N. I. Tolstoj (Kratkije soobšč. IS 18, 1956, 45).

participia sama (na rozdíl od dokladů, v nichž stojí jako několikanásobný větný člen paralelně s participii jinými).

(a) V řadě dokladů jde o jmenné tvary asi jen zdánlivě, takže by měly být vlastně z dokumentace na jmenná substantivizovaná participia vyloučeny. Jsou to patrně tvary složené, ale stažené, eventuálně zjednodušené haplogií nebo haplografií.

Počítám sem především doklady (a) v nom. sg. m. typu *jady*, pokud jde o PPs; podobně znějící doklady s PPt, jako třeba *i abie izide umory* J 11.44 Z, M, A, S *ἐξῆλθεν ὁ τεθηκώς* nelze ovšem vůbec interpretovat jinak než jako složené. Příklady s participii přítomnými: *grjedy že po mně krěplei mene estz* Mt 3.11 A *ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος; čty da rakuměetz* Mc 13.14 Z, M *ὁ ἀναγινώσκων; klony sje iskrzňjumu svoemu ne otrmětaetz sje* PsSin 14.4 *ὁ ὀμύων*.

V řadě dokladů tohoto typu z evangelií ukazují na složenost participií různocnění s tvary ještě nestaženými, srov. např. *blgsvnz gredy vz imz gne* Mc 11.9 M × *grędeji* Z *ὁ ἐρχόμενος; ędy mojq plvč i rjzei mojq krzvč. imatz života věčznaago* J 6.54 M × *ędeji* Z, *ędyi* A *ὁ τρώγων μου τήν σάρκα; vsěkz živyi i věrujei vz mę. ne umvretz vz věkz* J 11.26 M × *živyi* Z, A, *živzi* S *πᾶς ὁ ξῶν* (srov. ještě Mt 19.12 M × Z_b, A, S; L 6.47 M × Z; J 3.31 M × A; J 6.35 M, A × Z; J 6.57 Z × A; J 12.13 A, S × Z, M).

Jiný typ představují doklady se substantivizovanými participii (β) v lok. pl. všech rodů nebo v lok. sg. fem., srov. např. *o pomysľęzřstichz kvto bolbi estz* Z (str. 79b); *o imořti dčhč nedořznz* Z (str. 80a); *samoibz vz prizyvajořstichz imje ego* PsSin 98.6 *ἐν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα*.

Také v tomto případě je v evangelních variantách zachováno často čtení s tvary nestaženými, srov. např. *o vřprošřichz ioan'na* Z (str. 79a) × *o vřprořřivichz ioana* M (str. 186); *o proseřřtichz znameně* Z (str. 79b) × *o proseřřivichz znameně* M (str. 187) (tak v nadpisech obou těchto kodexů častěji); *ta besędovaařete kz sebę. o vsęchz sichz prikľjučřřivichz sę sichz* L 24.14 Z × *o vsęchz sichz prikľjučřřivichz sę* M *περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων; ne o sichz že moljq tkmo. nz i věrujřřtichz slovomč ichz vz mę* J 17.20 M, S × *věrujřřtichz* A *περὶ τῶν πιστευόντων . . . εἰς ἐμέ*.

Podobně jde velmi pravděpodobně o stažené tvary složené (γ) v nom. pl. m. na -i, např. *raschyřřtachq i vsi mimochodjęři* PsSin 88.42 *πάντες οἱ διοδοῦντες ὁδόν*.

Charakteristická jsou zase různocnění v evangelních kodexech, kde proti tvarům na -i stojí nestažené tvary na -ei nebo -ii, srov. *sqřti že vz korabi. přiřędřřę pokloniřę sę* Mt 14.33 A × *sqřtei* Z, M, S *οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ; vsi bo priedřřři nořř. nořřem pogybnqč* Mt 26.52 Z × *priedřřři* M, S, *priedřřřii* A *πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν; na sqřč azv pridč vz miros. da ne vidęři vidęř* J 9.39 A × *vidęřtei* Z, M *οἱ* (var. bez *οἱ*) *μὴ βλέποντες*.

Také u dokladů s participiem (δ) v ak. pl. n. na -a by bylo možno počítat s kontrakcí, jak ostatně dosvědčují opět různocnění se složenými tvary nestaženými, srov. *vidęřřę že ubo klevręři . . . byvřřa sřžaliřę si dzęlo* Mt 18.31 M × *byvřřaa* Z_b, A, *byvřřařřta* S *τὰ γεόμενα; is že vědy vsę gřędřřta na nz. isčř reče imř* J 18.4 Z × *grję-*

δρῆσται M, A, *ιδρῆσται* S πάντα τὰ (var. bez τὰ) ἐρχόμενα; *vsa pokaza emu. mogrḡšta ego. lučbša stvoriti* Cloz 5a 38—39 × *moguštaja* HomMih (variantu cituje v edici Cloz A. Dostál, viz str. 180) πάντα εἰσήγαγε τὰ δυνάμενα αὐτὸν ἀναγαγεῖν.

Podobné jsou i další doklady (ε) s ak. pl. m. na -ε, u nichž by se mohlo pomyslet případně i na haplografii původnějšího -εεε; častější jsou tyto doklady v PsSin.

Jak uvádí B. von Arnim, je tento způsob užití kratších forem specifický právě jen pro PsSin, kdežto jiné staré csl. žaltáře tu mají formy složené, a ty tedy musíme předpokládat i pro předlohu PsSin. Domnívá se, že užití krátkých forem je v PsSin projevem počínajícího už rozkladu deklinace participií.¹² K tomu bychom poznamenali, že zánik flexe u participií se začal ve funkcích, kde byly běžné tvary jmenné, kdežto tvary složené, právě proto, že se formálně i funkčně vyvíjely spolu s adjektivy, držely se poměrně dobře. Proto bychom v uvedených odchylkách v PsSin od předpokládané předlohy viděli spíše jev grafický (ostatně doklady nedopsání slov nebo vynechávání slabik jsou i jinak v PsSin dosti časté). V některých takových dokladech, pokud jsou po slovesích smyslového vnímání, duševní činnosti, mluvení apod., bylo by případně možno spatřovat i zvláštní případy vazby akuzativu s participiem (bez vyjádřeného akuzativu jména), v nichž se participia užívalo zpravidla v tvaru jmenném (viz níže § 70).

Příklady: *vozvrě oko moe nã vragy moje i na vstajōštje na mje* PsSin 91.12 ἐν τοῖς ἐπανιστανομένοις ἐπ' ἐμέ; *viděchb ne razuměvajōštje* PsSin 118.158 εἶδον ἀσυνδιετοῦντας (z PsSin viz ještě 17.40, 30.7, 118.118); *i iny tvoreštje takovaa. svoemu imeni obeštbniky tvoritb* Cloz 9a 31—32 τοὺς τὰ τοιαῦτα ποιοῦντας.

I zde máme podporu tohoto názoru ve variantách z evangelních kodexů s tvary nestaženými, srov. *molite za tvoreštje vamz napastb* Mt 5.44 A × *tvoreštjeje* Z, M, *o napastbstvujōštichz* S προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν διοκόντων ὑμᾶς; *i obrēte vb crkvi prodajōštje. voly i ovce i golzbi* J 2.14 A × *prodajōštjeje* Z, M τοὺς (var. bez τούς) πωλοῦντας βόας.

S haplografií nebo s haplogoii by bylo možno počítat i v jiné skupině dokladů se substantivizovanými participií (zdánlivě) jmennými a býlo by je možno chápat jako tvary složené. Jsou to obraty s participií (ζ) v nom. pl. nebo nom. sg. m., po nichž bezprostředně následuje slovo začínající s *i*¹³, srov. např. *cre jazykomz. ustojētz imz. i obladajōštje imi. blagodětele naricajōtz se* L 22.25 Z, M οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν (v tomto dokladě však by mohlo jít o pozmeněné pojetí, při němž by *obladajōštje* bylo chápáno jako přechodníkové participium k *cēsare ustojētz*; viz podobné doklady níže § 168); *i lhubjēštje-i-mje tvoe vseljētz sje vo nz* PsSin 68.37 οἱ ἀγαπῶντες τὸ ὄνομα; *ni usznetb chranjē-i-lē* PsSin 120.4 ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραήλ (z PsSin viz ještě 5.12, 9.11).

¹² Viz B. von Arnim, *Studien zum altbulgarischen Psalterium Sinaiticum*, Leipzig 1930, 139—141.

¹³ Severjanov v edici PsSin v těchto případech na haplografii soudí a píše takové i odděleně pomlčkami od předchozího participia i od následujícího slova.

Oprávněnost této interpretace potvrzují v některých případech různočtení s neporušeným tvarem složeným, srov. *i předs chodešte i vs slēds chodeštei v̄priecho* Mc 11.9 M × *prēdschodeštei* Z *οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες; ne s̄b li est̄ sēde i prose* J 9.8 Z × *sēdei i prose* M, A *ὁ καθήμενος καὶ προσαιτῶν*.

Zvláštního výkladu zasluhuje dále doklad *věruje vs ime, jako že řeše knnigy, rēky otz rebrz ego istekoz̄t vodē živē* J 7.38 S *ὁ πιστεῖων εἰς ἐμέ*. Protože v řeckých variantách uvedených u Sodena není dosvědčena předloha pro *ime*, lze se domnívat, že toto znění vzniklo přesmyčkou *vs* a *i* z původního *věrujei vs me*, dosvědčeného ostatními kodexy (Z, M, A).

(b) V některých větách je sice v stsl. textu participium v tvaru jmenném, ale smysl celého místa ukazuje tu více, tu méně přesvědčivě i na možnost jiného než substantivního pojetí participií v daných kontextech. Ani to by tedy nebyly skutečné doklady na užití jmenných participií v platnosti substantivní. Dvojí výklad nabízejí zejména spojení participia se zájmeny jako *vs̄b, vs̄z* apod., která přebírají v takových obrazech funkci substantiva, tj. podmětu nebo předmětu, a participia v jmenném tvaru se k nim mohou vztahovat buď jako přívlastky, nebo i jako přechodníky. Nelze je proto beze všeho už hodnotit jako participia v platnosti substantivní. Z hlediska staroslověnštiny jde spíše o příslušné případy jiné, i když v řecké předloze to substantivizovaná participia skutečně jsou. Příklady: *potřebīt̄ esi vs̄sego ljuby dějōšta otz tebe* PsSin 72.27 (pojetí přívlastkové?) *ἐξωλέθησας πάντα τὸν πορευόμεντα ἀπὸ σοῦ; kr̄vs̄... vs̄dati samomu prodav̄szju jō* Cloz 7b 32—34 *τῷ πεπρακότι; i on̄i sv̄vezav̄še č̄a. otzsyloch̄* Cloz 13b 17—18 (pojetí přechodníkové?) *καὶ οἱ μὲν δήσαντες Χριστὸν, ἀπέπεμπον*.

Varianty z evangelií s participií jmennými proti složeným ukazují na to, jak v takových případech mohlo pojetí vskutku kolísat. Jde jednak o doklady, v nichž je složený tvar participia (substantivizovaného) podmětem, který je rozvit přívlastkovým zájmenem *vs̄b* nebo *vs̄nogz̄*, kdežto jmenný tvar má spíše funkci přechodníkového určení slovesné věty, v níž ono zájmeno *vs̄b* nebo *vs̄nogz̄* (chápané substantivně) vystupuje jako podmět; srov. např. *i vsi slyšav̄sz̄ei diviše se* L 2.18 Z, M, S × *i vs̄si slyšav̄sz̄ei diviše se* A *πάντες οἱ* (var. bez *οἱ*) *ἀκούσαντες; užasaach̄ že se vs̄si. poslušajōštei ego* L 2.47 A, M, S × *užasaach̄ že se vsi. poslušajōšte ego* Z *πάντες οἱ ἀκούοντες; mnodzi že slyšav̄sz̄ei. otz učenīkz̄ ego řeše* J 6.60 Z × *slyšav̄sz̄e* M, A *πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπον*. Jindy je možno chápat participium v složeném tvaru jako substantivizované, a to ve funkci předmětu rozvitého atributivním zájmenem, kdežto participium v tvaru jmenném jako atribut onoho substantivně pojatého zájmene ve funkci předmětu, srov. *reče že i k̄z eteromz̄. nadějōšteimz̄ se na se* L 18.9 Z × *reče že i k̄z edinēmz̄ nadějōstemz̄ se na se* M *πρὸς τινας τοὺς πεποιδότας ἐφ' ἑαυτοῖς*.

Některá různočtení konečně se týkají nejen jmenných a složených tvarů participií,

fest: das erste Partz. wird in der bestimmten Form, das zweite in der unbestimmten Form gegeben“ — o. c. 51),

Tato tvrzení však nejsou správná. Jejich nedostatkem je především to, že ztotožňují beze zbytku funkci řeckého členu a slovanských složených tvarů adjektivních a participiálních; o naprosté totožnosti tu však mluvit nelze.¹⁵ Dalším jejich nedostatkem je to, že vycházejí důsledně jen z textu řeckého („u řeckého participia je člen nebo není člen“) a nepřihlížejí v dostatečné míře ke skutečné funkci v kontextu slovanském. Rozbor materiálu ukazuje, že pravidlo, které s takovou určitostí vyslovuje pro stsl. překlady Angelovová, právě u substantivizovaných participií neplatí zdaleka důsledně (srov. níže uvedené větší množství „odchylek“ s oběma participií složenými).

Pokrokem ve vývoji názorů na tuto otázku je pokus Grüenthalův vyložit rozdíly v užívání jmenných a složených forem v několikanásobných větných členech z úzu slovanského. G. se domnívá, že sled formy složené a jmenné v stsl. evangeliích vyjadřuje různé vlastnosti téže bytosti, kdežto spojení dvou forem složených (které prý je jen nepřilíš početné) vlastnosti bytostí různých (AslPh 31, 1910, 337—339).

Ani toto pozorování však není zcela přesné. Analýza úplného materiálu několikanásobných substantivizovaných participií z evangelií, PsSin a Cloz přináší tyto výsledky:

a) Spojení participií v složené a jmenné formě vskutku vyjadřuje převážně vlastnosti téže bytosti, srov. z evangelií *a seanoe na kamenii se estē slyšei slovo. i abie sē radostijō priemlē e* Mt 13.20 Z, M *οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν; tazarējei crьkьve i trьmi dnьmi sьzidaje sьpsi se samē* Mc 15.29—30 Z, M, A, S *ὁ καταλίων τὸν ναὸν καὶ οἰκοδομῶν ἐν τρισὶν ἡμέραις* (v evangeliích viz ještě tato místa, v nichž je mezi všemi kodexy shoda: Mt 13.23 Z, M; Mc 12.40 Z, M; L 6.49 Z, M; L 8.21 Z, M, A, S; L 12.4 Z, M, A; L 12.48 Z, M; L 16.18 Z, M; J 6.45 Z, M; J 9.8 Z, M, A; J 12.48 Z, M); v PsSin jsou tyto doklady: *prinesoť darь strašьnitu i otьemljōštju duchy kьnjedzemē* 75.13 *τῶ φοβερῶ καὶ ἀφαιρουμένῳ πνεύματα* (a dále ještě 34.19, 48.7 a 105.3); v Cloz jsou tyto doklady: *тѣшѣ estē viděti grobъ ležestichъ. židovьskъ jьzykъ zatvarējōštъ* 12a 7—9 *γυμνὸς ὁράται ὁ τάφος τῶν κειμένων, γλωτταν Ἰουδαϊκὴν ἀφοπλίζων* (a další doklad 14b 30—31 má různoučtení v Supr, viz níže).

¹⁵ Upozorňuje na to už J. Kurz, l. c. Nověji vystupuje zásadně proti funkčnímu i sémantickému ztotožňování složených forem adjektiv se členem M. Brodowska — Honowska v článku *Uwagi o prostej i złożonej odmianie przymiotników staro-cerkiewno słowiańskich* (Zesz. nauk, UJ, Filologia No 2, 1956, 265—267). Také N. I. Tolstoj, který jinak užití jmenných a složených tvarů adjektiv spojuje s významovým rozdílem (speciálně chápané) určenosti a neurčenosti, poukazuje na značný počet případů nesouhlasu stsl. složených a jmenných tvarů adjektivních s řeckými obraty se členem a bez něho a vyvozuje z toho správně, že užívání složených a jmenných tvarů adjektiv v staroslověnštině nebylo mechanickým napodobením řeckého členu (Kratkije soobšč. IS 18, 1956, zvl. str. 39).

νος ὁ ἐλθὼν ἐν τῇ ταπεινώσει, καὶ πάλιν ἐρχόμενος ἐν δόξῃ (zde se také v obou případech mluví o osobě téže).

V tomto bodě tedy Grünenthalova charakteristika neplatí. A neodpovídají Grünenthalovým závěrům ani doklady s různocšteními, v nichž v některých kodexech stojí participium jmenné, kdežto v jiných kodexech na stejném místě participium v tvaru složeném. Jedna z variant vždycky nutně Grünenthalově koncepci odporuje. Jsou to ze čtyř evangelních kodexů tyto doklady: *vsěkb slyšei slovesa moē. si. i ne tvore ichz. upodobitz se možju buju* Mt 7.26 Z, S × *slyšei i ne tvorei* M (A jinak) *πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς; i ne uboite se ubivajostivichz tělo. a dšē ne mogozšt ubiti* Mt 10.28 Z, M × *mogozštivichz* A *μὴ φοβεῖσθε ἀπὸ τῶν ἀποκτενόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι* (viz ještě podobně Mt 27.40 Z, M, A × S; L 11.28 Z, M, S × A; L 12.21 Z, M, S × A; J 5.24 M, A × Z; J 8.50 Z, M × A; J 10.1 M, A × Z; J 14.21 Z, M, A × S). A také následující doklad z Cloz *privmz. pitějzštago i vsē. i vsēmi obladajzštago* 14b 30–31 *δεξάμενος τὸν πάντα τρέφοντα καὶ πάντων δεσπόζοντα* má podle Dostálovy poznámky v edici Cloz různocštení v Supr 453.20 *obladajzštago*.

Nejvíce se věrnému vystižení zkoumané zvláštnosti staroslověnských textů blíží 23 J. Kurz. Podle něho se v stsl. při substantivizaci adjektiv a participií závazně užívá tvarů složených. Jde tedy v našem případě o skutečnou substantivizaci jen u typu složená + složená, kdežto u typu složená + jmenná máme před sebou v tvaru jmenném spíše „přívlastkové vyjádření další vlastnosti téže bytosti, vyjádření přechodníkové apod.“ (viz Studie ze slovanské jazykovědy 216).

K tomuto názoru mám dvě poznámky:

a) Užití jmenných tvarů bylo nepochybně podpořeno tím, že v takových dokladech byla možnost chápat participia i jinak než substantivizovaně. Tento závěr J. Kurze (obecně jistě platí, stejně jako i poukaz na to, že jistý tlak k užívání jmenných tvarů participií po tvarech složených vykonávala patrně i snaha odlišit dva stejné jazykové prostředky v blízkém sousedství (Kurz to připomíná tamtéž na str. 216–217). Přece však se domnívám, že možnost pojímat substantivizovaně i jmenná participia nelze vyloučit zcela. Ukazuje na to jednak celková povaha substantivizace v slovanských jazycích (viz § 18), jednak existence substantivizovaných jmenných participií v obrazech, kde netvoří součást několikanásobného větného členu (viz §§ 19–21). Byl to prostředek sice řídký, ale v zásadě asi možný.

b) Východiskem úvahy J. Kurze je Grünenthalova domněnka o vyjadřování vlastností jedné bytosti nebo několika bytostí (viz § 22). U typu složená + složená se pak užití formy složené vykládá jako výraz substantivizace nutně tu prý proto, že jde o dva (nebo několik) různých nositelů příslušných vlastností. Jak jsem však ukázal, právě v tomto bodě neměl Grünenthal pravdu a spojení složená + složená vyjadřovalo často vlastnosti bytosti jediné (viz § 22). Padá tedy v těchto dokladech

uvedené sémantické zdůvodnění substantivní platnosti participií. Tím ovšem není řečeno, že zde o substantivizaci nejde. S užitím několika substantiv (nebo substantivizovaných adjektiv nebo participií) v podobných obratech není nutně spjat význam několika různých bytostí (nositelů příslušných vlastností); je možné i o bytosti jediné, která je přitom pojmenována dvakrát (nebo několikrát) jako nositelka dvou (nebo několika) různých vlastností (vyjádřených substantivně). Je to totéž, jako když v češtině řekneme o jednom člověku *ten rváč a opilec*.

- 24 Závěrem lze shrnout, že k substantivizaci byla v staroslověnštině (pro svůj význam) zvláště vhodná participia v tvaru složeném. Substantivizace forem jmenných je jen zcela řídká. Výrazná tendence užití v substantivní platnosti participia v složeném tvaru se projevuje i ve větách členech několikanásobných: v případech, kde jde jednoznačně o substantivní pojetí participia, užívá se převážně jeho složené formy, kdežto v případech připouštějících jiné pojetí — shodně s dosti četnými doklady obsahujícími několikanásobná participia jednoznačně atributivní (viz níže §§ 40—41) stává častěji na druhém místě participium v tvaru jmenném. O tom, jak se užití složených tvarů participií stávalo pro vyjádření substantivní platnosti stále závažnější, svědčí např. i varianty z evangelních kodexů se složenými tvary nahrazujícími (v několikanásobných větách členech) původnější tvary jmenné (viz § 22).

POLOHA SUBSTANTIVIZOVANÝCH PARTICIPIÍ VE VĚTĚ

- 25 Postavení substantivizovaných participií ve větě je v podstatě stejné jako postavení substantiv. Jako podmět mohou stát před přísudkem i po něm a také ve funkci vedlejších členů větších mohou stát na všech těch místech, kde stávají příslušné větné členy vyjádřené jiným prostředkem než substantivizovaným participiem (srov. příklady uvedené v předchozích paragrafech). Po této stránce nepředstavují slovosledné poměry substantivizovaných participií žádnou zvláštnost.

Pozoruhodná je však tendence, která se v syntaxi stsl. substantivizovaných participií projevuje zcela zřetelně: klást neshodný přívlástek (vyjádřený nepřímým pádem — prostým nebo předložkovým — nějakého jména) až za participium, které rozvíjí. Bývá tomu tak i tehdy, když v řecké předloze stojí takový rozvíjející člen před participiem, tj. mezi členem a participiem.

Na podobné doklady, tj. na doklady participií substantivizovaných, ale i atributivních a na jiné typy řeckých vazeb členových v stsl. evangeliích upozornil před časem G. Cuendet. Vyložil je jako inverzi vzniklou vypuštěním členu.¹⁶ Proti tomu namítá J. Kurz, že se v stsl. nedá mluvit

---

¹⁶ Srov. G. Cuendet, *L'ordre des mots dans le texte grec et dans les versions gotique, arménienne et vieux slave des Évangiles*, Paris 1929, 60—64.

o vypouštění členu a že je uvedené doklady nutno hodnotit z hlediska slovanského; důvody toho, proč tu byl slovosled proti řečtině pozměněn, vidí ve snaze po jasném vyjádření členské sounáležitosti výrazů; s touto staroslověnskou zvláštností, která je dobře slovanská, souvisí podle něho i to, že u adverbii není provedena důsledně (ByzSlav 7, 1937—1938, 272—274).

Stav v památkách je tento:

26

(a) Větné členy (s výjimkou adverbii) vztahující se k substantivizovanému participiu stojí v evangelích, PsSin a Cloz skoro bez výjimky až po něm, srov. *a sanoe vь trьnni. sь estь. slyšei slovo* Mt 13.22 Z, M *οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων; vьzvěsti. byvъšiumъ sь nimъ* Mc 16.10 Z, M, A *ἀπήγγειλεν τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις* (v evangelích ještě několik desítek podobných dokladů); *ejžže ne isprьni rьky svoeje žьnjei ni lona svoego sьbiraje rьkovъjei* PsSin 128.7 *ὁ τὰ δράγματα συλλέγων; ne drěvo prosto toliku čjudesъ bě vina. nъ priimъ drěvo na pobědъ* Cloz 10b 13—15 *ὁ τῷ ξύλῳ πρὸς τὴν νίκην χρησάμενος* (z Cloz viz ještě 10b 16—17, 11b 5, 12a 16—17, 12b 8, 13a 3—4, 13a 4—5).

V těchto památkách jsou jen zcela řídké doklady, v nichž by větný člen (s výjimkou adverbia) stál před substantivizovaným participiem, které rozvíjí, srov. např. *edinъ otъ oboju slyšavъšьju otъ ioanna. i po nemъ sьdъšьju* J 1.41 Z, M, A *εἰς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ; priimъ pitějъštago i vsě. i vsěmi obladajъšta* Cloz 14b 30—31 *δεξάμενος τὸν πάντα τρέφοντα καὶ πάντων δεσπύζοντα.*

Na stejnou tendenci ukazuje i neúplný jen materiál z Euch a ze Supr, srov. např. *da bьdetъ na veselie i sьdravie. vьkušajъštiumъ i pьjъštiumъ otъ neje* Euch 21a 7—9 *τοῖς ἐξ αὐτοῦ ἀρρομένοις; mol nadъ sьblaznъšiumъ se vь brašьně* Euch 22b 4—5 *εὐχὴ ἐπὶ τῶν ἐν βρώμασιν σκανδαλισθέντων; ty i nyně i sьje vьpadъšeje vь roganъskьje nožde... očisti* Euch 22b 15—21 *τόνδε τὸν βαρβαρικαῖς ἀνάγκαις περιπεσόντα; vьpadъšiumъ. vь mьněnie prisegy otъrusti* Euch 24a 14—15 *τοῖς προσλήψει ὄρκου συσχεθεῖσι συγχώρησο; milosrьdъ že jestъ liše kъ vsěmъ. prizьvajъštiumъ i i věrujъštiumъ k' nemu* Supr 29. 3—5 *φιλάθοος δὲ ἐστὶν εἰς ὑπερβολὴν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν καὶ τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν; chvalěštei doblě može vь tьčьněchъ vьmenech'.* *ne otъločьtъ se podraženija* Supr 82.6—8 *ὁ τοὺς γενναίους ἀνδρας ἀποδεχόμενος ἐν τοῖς ὁμοίοις καιροῖς; utьvъdenije krěpěštiumъ se věry radi. i truždajъštiumъ* Supr 295. 24—26 *τῶν ὑπὲρ γῆς πίστεως ἀνδριζομένων τε καὶ ἀγωνιζομένων; tvorei nyhъja vь adě. ne byvъšaja nikъgdaže vь adě* Supr 466.22—23 *ὁ ἐν ἄδη ποιῶν νῦν τὰ οὐδέποτε ἐν ἄδη γενομένα; javitъ. imoštiumъ na nъ nadeždъ* Supr 483.20 *τῶν εἰς αὐτὸν τὰς ἐλπίδας ἐχόντων; aj.*

V těchto památkách však dokladů opačných — s antepozicí větného členu rozvíjejícího substantivizované participium — je již relativně více než v evangelích nebo v Cloz, srov. např. *mol nadъ glavьojъ bolěstemъ* Euch 28b 3; *kononъ že mьněvъ jako k'to sьtъ otъ proseštъichъ. ili otъ bolii po obyčaju prichodeštъichъ. otъvъze* Supr 38.8—11 *τινὲς τῶν προσδεομένων ἢ τῶν ἐν ἀσθενείᾳ κατὰ τὸ εἰσωδὸς ἐρχομένων; vьsemu*

podъ slъnъcu živoštimъ. věrъnyimъ prědaše Supr 189.16—18 *τοῖς ἐφ' ἡλίῳ πιστοῖς οἰκήτορσι παρέδωσαν; icēli mnozy otъ dъjavola priimъšъ rany* Supr 392.13—14 *θεασάμενος τὴν . . . πολλὰς παρὰ διαβόλου δεξαμένην πληγὰς; takъ veličanъja i o sebě veličanъ-drujōštiichъ ploadъ* Supr 522.5—6 *οὗτος ὁ τοῦ τύφου καὶ τῆς ἐφ' ἑαυτοῦ μεγαλοφροσύνης ὁ καρπός.*

- 27 Je-li substantivizované participium rozvito (b) adverbium, jsou také dosvědčeny doklady s jeho antepozicí, nicméně doklady s postpozicí jsou (alespoň v evangeliích) i proti řečtině častější.

Příklady na postpozici adverbia: *eteri že otъ stojěštichъ tu. slyšavъše glъchъ* Mt 27.47 Z, M, A *τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἐστηκότων* (viz podobně Mc 11.15); *sъtъ eteri. otъ stojěštichъ sъde* L 9.27 Z, M *× otъ sъde stojěštichъ A τινες τῶν ἐκεῖ ἐστηκότων; i vъzdaetъ tvorjěštiumъ izlichъ grъdynъ* PsSin 30.24 *τοῖς περισσῶς ποιοῦσιν ὑπερηφανίαν; vidě li kolikъ pribytъkъ evi straždōštimъ zvlě* Cloz 3b 13—15 *τῶν κακῶς πασχόντων.*

Příklady na antepozici adverbia: *sъtъ eteri otъ sъde stojěštichъ* Mc 9.1 Z, M, A, S *εἰσὶν τινες τῶν ὧδε ἐστηκότων; vragъ rodu člěsku. iže prisno dobré živoštimъ o božě. svojějъ zavistijъ běšъ sě nasilějetъ* Supr 519.16—18 *τοῖς καλῶς κατὰ θεὸν βιοῦσιν; podati ozniku. i dolě ležěštiumu roko* Supr 522.14—15 *τῷ πεσόντι καὶ κειμένῳ.*

- 28 Zvláštní pozornosti zasluhují ty doklady, v nichž je řecké participium složeného slovesa (nebo složené substantivum) přeloženo do staroslověnštiny spojením participia s nějakým větným členem (mimo adverbium). Takový větný člen je participiu většinou postponován, srov. např. *ugoždъši irodovi. i vъzležěštiumъ sъ himъ* Mc 6.22 Z, M, A *καὶ τοῖς συναρακειμένοις* (viz stejný překlad stejného slovesa ještě Mc 6.26 a L 14.15); *těchъ podobaeъ pače rydati i plakati sě tvorjěštichъ zъlo a straždōštichъ zvlě blāžiti* Cloz 3b 27—29 *τοὺς κακοποιοῦντας; sytostъ bōdetъ ljubeštiumъ močeniiky* Supr 82.2—3 *τῷ φιλομάττει.*

Antepozice je v takových případech řídká; z evangelií mohu na ni uvést jen jeden doklad: *i prědъchoděštei. i vъ slědъ choděštei. vъpъčho* Mc 11.9 Z, M *οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες.*

Adverbiální výrazy překládající řecká složená slovesa jsou v stsl. naopak skoro důsledně anteponovány a nelze většinou ani bezpečně rozhodnout, netvořily-li už vlastně komponent těchto sloves a nejde-li tu i v staroslověnštině o slovesa složená (Jagić v edici Z a M některé takové doklady vskutku jako složená slovesa čte). Příklady: *i mimo choděštei chulěachъ i* Mc 15.29 Z, M, A, S *οἱ παραπορευόμενοι* (viz podobně Mt 27.39); *i prědъ idōštei. prěštaachъ emu* L 18.39 Z, M, A *οἱ προάγοντες; i prědъstojěštiumъ reče* L 19.24 Z, M, A *τοῖς παρεστῶων.*

S postpozicí jsou doklady jen zcela ojedinělé, srov. např. *σὸὶτι ζε tu ποσλασζε κτ̄ v̄semu přédělu* Supr 51.29—30 *οἱ δὲ παρόντες*.

Vcelku lze tedy v postavení substantivizovaných participií a jejich rozvíjejících členů pozorovat v staroslověně náznač tendence k takovému pořadí, jaké je jinak běžné i při (bezpříznakovém) spojování určitých tvarů slovesných s rozvíjejícími členy: k antepozici inklinují adverbia.

Obdobné slovosledné poměry jako u substantivizovaných participií, ale v složitějších podmínkách, projevují se ještě výrazněji u participií atributivních (viz §§ 42—47); tam je také podán podrobnější výklad.